

Pro memoria

Vytis ČIUBRINSKAS
Vytauto Didžiojo universitetas

Profesorius Romas Vaštokas (1935–2025)

2025 m. gegužės 20 d. netekome Romo Vaštoko, Trento universiteto Kanadoje kultūrinės antropologijos profesoriaus, Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) Atkuriamojo Senato (1989–1996) nario, vieno šviesiausių lietuvių diasporos asmenybių, ženkliai prisidėjusių prie Lietuvos atvėrimo pasaulio mokslui.

1989 m. jis dalyvavo pirmojoje tarptautinėje VDU atkūrimui skirtoje konferencijoje „Tautinės aukštosios mokyklos koncepcija ir Kauno universitetas“, į kurią susirinkęs pasaulio lietuvių mokslo elitas (272 akademikai) priėmė VDU atkūrimo aktą. Jo skaitytas pranešimas „Antropologija Šiaurės Amerikoje ir jos perspektyvos Lietuvoje“ atvėrė kelią kartu su kolegomis lietuvių diasporos antropologais prof. Liucija Baškauskaite, dr. Arvydu Žygu, dr. Raimundu Sidriu VDU įkurti pirmąją Antropologijos katedrą Lietuvoje. Jos įkūrėjos prof. L. Baškauskaitės toje konferencijoje pasakyti žodžiai „Mes esame auginti Lietuvai“ bene geriausiai atspindėjo tiek R. Vaštoko, tiek visų kitų diasporos lietuvių nuostatas, patriotizmą ir norą padėti atsikuriančiam Lietuvos mokslui ir akademiniam gyvenimui.

Tai paskatino profesorį iš Kanados persikelti į Lietuvą. Jis tapo vienu iš pasišventusių diasporos lietuvių, klojusių pamatus įtvirtinti iki tol neegzistavusį socialinės ir kultūrinės antropologijos mokslą Lietuvoje. Jau 1989 m. jis dėstė antropologijos kursą Vilniaus universiteto sociologijos, filosofijos ir psichologijos doktorantams ir tą darė pasitelkdamas tiems laikams labai novatoriškus būdus – dėstydamas vizualinės antropologijos perspektyvas, paskaitose naudojo naujausias kompiuterines technologijas. 1992 m. jis ėmėsi taikomosios antropologijos projektų ir Vilniuje įsteigė Kanados urbanistikos institutą. Šio instituto siekis buvo skleisti urbanistinės antropologijos tikslus per miesto demokratizacijos procesus, t. y. parodant, kad miestas, visų pirma, priklauso žmonėms. Tuo metu tai buvo itin novatoriškas požiūris.

Vis dėlto pagrindinė R. Vaštoko misija buvo ugdymas. 2001–2003 m. kartu su juo teko dėstyti Vilniaus universiteto istorijos studentams pagal naują programą „Kultūros istorija ir antropologija“, į kurią antropologija buvo įsileista, kaip sakydavo profesorius, „istorijai atšviežinti“ (angl. *to invigorate history studies*), tačiau tapo tokia populiari, kad ėmė nukonkuruoti istoriją. Į tai sureaguota – antropologijos kursų skaičius sumažintas iki minimumo.

Mūsų atsakymas buvo kartu su profesoriumi ir kolegėmis įsteigta Lietuvos antropologų draugija ir 2003 m. rudenį įvykusi didelė tarptautinė Baltijos šalių antropologijos konferencija, kurioje dalyvavo tokie žymūs antropologai kaip Jonathanas Friedmanas (Kalifornijos ir Lundo universitetai), Chrisas Hannas (Maxo Plancko socialinės antropologijos institutas), Janette Edwards (Mančesterio universitetas) ir kiti. Konferenciją vainikavo VDU Sociologijos katedros vedėjos Jolantos Kuznecovienės kvietimas įsteigti antropologijos studijų programą VDU.

2004 m. keli dėstytojai, persikėlę iš Vilniaus universiteto, kartu su R. Vaštoku ėmė kurti Socialinės antropologijos magistrantūros studijų programą VDU. Nors tikėtasi, kad prof. L. Baškauskaitės čia įsteigtos Antropologijos katedros įdirbis pasitarnaus kuriant naują programą, taip neįvyko. VDU Antropologijos katedra veikė labai trumpai (1990–1992), ir dėl to, kad tuo metu buvo įsivyravusios lituanistinės disciplinos (įskaitant lietuvių tautosakos ir etnologijos – abi vadintos etnokultūra) (natūrali nacionalinės valstybės atkūrimo politikos pasekmė), antropologija, anot profesoriaus, buvo suprasta kaip tautiškai nesufokusuota ir liko be katedros ir programos. Tačiau viskas vyko ne nuo nulio: rėmėmės Kolumbijos universiteto (JAV), kuriame profesorius apgynė doktoratą, tuo metu įtakingo Marvino Harrisio (jo kultūrinės antropologijos vadovėlis išverstas į lietuvių kalbą ir išleistas 1995 m. Lietuvoje) akademineje aplinkoje, Pietų Ilinojaus universiteto (jame stažavosi šių eilučių autorius), taip pat skandinavų (Lundo ir Kopenhagos universitetų) antropologijos dėstyimo sistemomis.

2004 m. rudenį pradėtoji naujoji studijų programa buvo labai populiari: prof. R. Vaštokas dėstė Vizualinės ir Taikomosios antropologijos studijų dalykus, buvo magistro darbų vadovas, išugdė būrį jaunųjų dėstytojų, įgijusių antropologijos daktaro laipsnį ir šiandien besidarbuojančių Lietuvos ir užsienio aukštosiose mokyklose.

2005 m. VDU įkūrus Socialinės antropologijos centrą, prof. R. Vaštokas ėmėsi aktyviai organizuoti plačias viešas mokslines diskusijas jam gerai pažįstamos „Santaros-Šviesos“ organizacijos pavyzdžiu. Į centro ketvirtadieninių seminarų ciklo diskusijas jis pakviesdavo tokių intelektualų kaip Darius Kuolys, Saulius Žukas, Leonidas Donskis, Gintautas Mažeikis ir kitų, puikiai supratusių antropologijos naudą globalėjančios Lietuvos visuomenei. Profesorius dalyvavo įvairiuose VDU Socialinės antropologijos centro projektuose. Vienas tokių (2005–2006) – „Lietuvių nacionalinio identiteto raiškos būdai: socialinė atmintis, kultūrinis tęstinumas ir kaita globalizacijos sąlygomis“, kurį įgyvendinant jis sukūrė dokumentinį filmą „Štai ir mes“. Jame užfiksuoti patys svarbiausi 1989–1993 m. išlaisvėjimo įvykiai, naujų religinių bendruomenių būrimasis, grįžimas prie etninio paveldo. Antropologas akylai stebi ne tik Lietuvoje kunkuliuojančius įvykius, bet ir įsižiūri į konkrečius žmones, jų reakcijas. Šis filmas sulaukė didelio dėmesio tarptautiniu mastu, ypač šalyse, nelabai susipažinusiose su komunizmo žlugimu Rytų Europoje.

Prof. R. Vaštoka buvo didelis vizualinės antropologijos entuziastas, padaręs per 200 val. vaizdo įrašų apie unikalų pereinamąjį laikotarpį nuo Berlyno sienos griūties iki sovietų kariuomenės išvedimo. Iki šių dienų yra išlikę keli jo sukurti vizualinės etnografijos filmai, parodantys apnuogintą to meto Lietuvos žmonių gyvenimo tikrovę, pateiktą per pačių filmo veikėjų pasakojimus.

Prof. R. Vaštoka aktyviai prisidėjo prie antropologinių ir diasporos studijų mokslo žurnalų „Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos“ ir „Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos“ leidybos kaip recenzentas, redakcinių kolegijų narys ir bendradarbis.

Labai vertinome profesoriaus nuoširdumą, ypač geranorišką kolegialumą ir patarimus mūsų studentams. Pastariesiems jis skiepijo pasitikėjimą savimi, padėjo susiorientuoti atsiveriančių studijų ir karjeros galimybių labirinte, ypač VDU įdiegus tuo metu Lietuvoje dar beveik nežinotą studijų principą *Artes liberales*. Savo darbais ir bendravimu su studentais kaip lygus su lygiu jis drąsino Lietuvos akademinį jaunimą atsikratyti iš sovietmečio atėjusio nepasitikėjimo, netikrumo, cinizmo likučių. Mūsų atmintyje jis išliks kaip pasaulio įvykiams itin neabejingas antropologas, jautriai reagavęs į žmonijos nuolat patiriamus humanitarinius bei ekologinius kataklizmus ir susidūręs su vietinių gyventojų reiškiamu nepakantumu atskirtyje atsiduriančioms visuomenės grupėms. Profesorius ne kartą išreiškė susirūpinimą dėl rasizmo apraiškų romų atžvilgiu ir tolerancijos kitoms mažumoms Lietuvoje stygiaus.

Prisiminsime R. Vaštoką kaip lietuvių diasporos šviesuolį, per Atlantą atgabentos socio-kultūrinės antropologijos ambasadorių, itin besistengusį ją įtvirtinti Lietuvoje, ypač VDU.